

Taal en wereld van meervoudig ruimtegebruik

In dit artikel willen we ingaan op enkele types vooronderstellingen die we herkennen in de manier waarop meervoudig ruimtegebruik in het Nederlandse beleid en de literatuur gedefinieerd wordt. Een belangrijk gevolg van die vooronderstellingen in beleid en wetenschap is het genereren van , voorspelbare oplossingen en schijnzekerheden in de beroepspraktijk. Die beroepspraktijk wortelt in dezelfde cultuur van enkelvoudigheid als beleid en wetenschap, een cultuur die werkelijke innovatie niet bepaalt stimuleert.

Drs. Ir. Kristof Van Assche

Promovendus Landgebruiksplanning

Kristof.vanAssche@wur.nl

Illustraties

Kristof van Assche

Uitlegging van het concept

Meervoudig ruimtegebruik is gebruik van de ruimte op een meervoudige manier. Dat is de meest triviale definitie die we kunnen geven van het concept meervoudig ruimtegebruik, een definitie die rechtstreeks afgeleid kan worden uit de naam van het begrip. Om te beginnen kunnen we een vraag stellen bij elk element van het concept. Wat is ruimte? Wat is meervoudig? Wat is gebruik? In die traditie wordt gebruik ingedeeld in categorieën, die de naam functies krijgen: functie wonen, functie landbouw etc. . . .

Ruimte is de ruimte zoals ze gedefinieerd werd in de traditie van de Nederlandse ruimtelijke ordening, een vlak waaraan gebruiksfuncties toegekend worden. Meervoudig ruimtegebruik is dan voor velen het combineren van verschillende functies in eenzelfde gebied, met gebied als een vlak op een kaart in een beleidsdocument.

Nu is de scheiding van functies jarenlang een heilig huisje geweest in de Nederlandse Ruimtelijke Ordening: ordening stond vaak bijna synoniem aan scheiding van onderling verschillende elementen. Bij dat ordeningsdenken hoort allereerst het herleiden van de complexe werkelijkheid tot een beperkt aantal elementen (de gebruiksfuncties), die dan kunnen worden gecombineerd volgens bepaalde spelregels (de Ruimtelijke Ordening). Het bepalen van de spelregels kan dan weer volgens eigen spelregels gebeuren, en die laatste set van regels is de Nederlandse besluitvormingscultuur.

Cultuur, beeld en realiteit

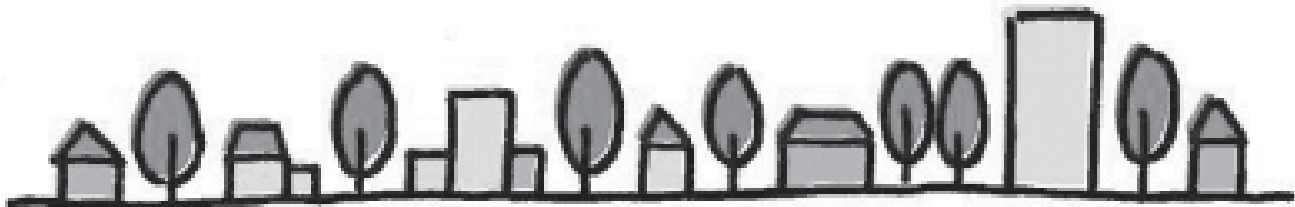
In Nederland zijn waarden als helderheid, ordening, regelmaat, controleerbaarheid en gelijkheid hoog gerangschikt op de collectieve waarden-ladder, en ons inziens is dergelijke ideologische kleuring in het staatsbestel nergens beter te merken dan in de ruimtelijke ordening. Niet alleen zijn de resultaten van deze ordening zodanig dat het resultaat voor een buitenlander soms saai en gelijkvormig overkomt, ook zien

we een gevaarlijke verwarring ontstaan tussen beeld en werkelijkheid. Hiermee bedoel ik dat de categorieën waarin door de ordeningswereld jaren is gedacht, categorieën die dus beïnvloed zijn door bredere culturele trends, een eigen leven zijn gaan leiden. Allerlei ambtenaren, planners, ontwerpers etc. schijnen werkelijk te denken dat een menselijk leven in zijn ruimtelijke component bestaat uit het vervullen van de functies 'wonen' en 'werken' en dat werken uit de categorieën bestaat waarlangs een ministerie is ingedeeld. Zo wordt een parkbos plots van recreatie tot wonen wanneer er een huis in gebouwd is, en verdwijnen de recreatie- ambtenaren op de achtergrond om plaats te maken voor mensen die weinig van de zaak weten. Als ze vergaderen verdedigen ze een belang waarmee ze een ruimte associëren, terwijl het gaat om een aspect van menselijk gedrag.

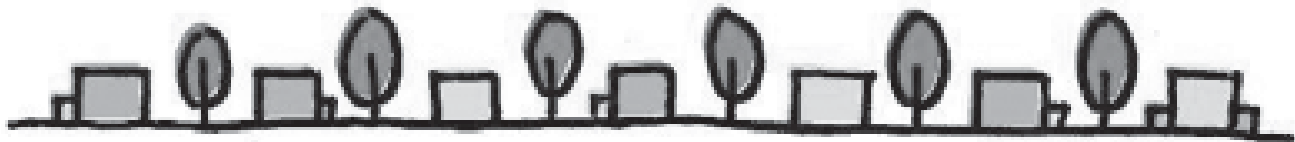
Dit is niet alleen een overschatting van het institutionele domein, maar ook een klassiek geval van een epistemologische fictie (epistemologie = kentheorie, de filosofie van kennis, realiteit en waarheid.....,red.). We mogen er nooit van uitgaan dat de werkelijkheid een afspiegeling is van de categorieën die wij gebruiken om haar te ordenen. Categorieën zoals die in de ruimtelijke ordening gedefinieerd werden, hebben een nut omdat ze dienen tot het ordenen van de ruimte. Dat is een instrumentele definitie volgens de logica, een definitie die zegt: iets is zo omdat het dat doet. Het is geen essentiële definitie, een definitie die tracht de essentie van dingen te omschrijven, de ware aard van een ding.

Nu is het zo dat beeld en werkelijkheid na lang gebruik van een beeld makkelijk gaan samenvloeien. Bijvoorbeeld, als de grens van Slovenië maar net vastgelegd is, zijn we niet meteen geneigd te spreken van 'de Sloveen' als een bestaand type met een reëel veronderstelde inhoud. Daarnaast, naast de tijd als reden van gewenning, kunnen er

ORDEBEGRIPPEN

BELGISCHE ORDE

NEDERLANDSE ORDE

allerlei andere motieven bestaan bij een individu of in een groep om beeld en werkelijkheid, in dit geval gebruiksfuncties en reëel ruimtegebruik, te verwarren. Voor de Nederlandse situatie willen we betogen dat de reeds vermelde vorm van de collectieve waardenschaal, er mede toe geleid heeft dat men de planologische functies als los bestaande entiteiten is gaan beschouwen.

Een dergelijk betoog kan heel simpel samengevat worden door te zeggen dat de wens de vader is van de gedachte en dat de eenmaal gekoesterde gedachte zichzelf versterkt. Anders geformuleerd: omdat de vermelde waarden van helderheid, eenvoud etc. zo belangrijk worden geacht, wil men graag dat de werkelijkheid echt zo in elkaar zit dat ze te organiseren valt volgens heldere, eenvoudige lijnen, met strikte scheidingen. Hier ligt een gemeenschappelijke voedingsbodem van ordenend en geordend Nederland. Wanneer de strikte scheidingen in de gedachten dan ook scheidingen in de geordende ruimte worden (en in de organisatie van groepen mensen die zich met ordenen bezig houden), dan krijgt men na een tijdje inderdaad de idee dat de

werkelijkheid zich schikt naar de gedachten van de ordenaars. Andere landen moeten volgens dergelijke interpretatie gewoonweg beter naar de werkelijkheid kijken om te ontdekken hoe ze werkelijk in elkaar steekt en vervolgens beter sturen.

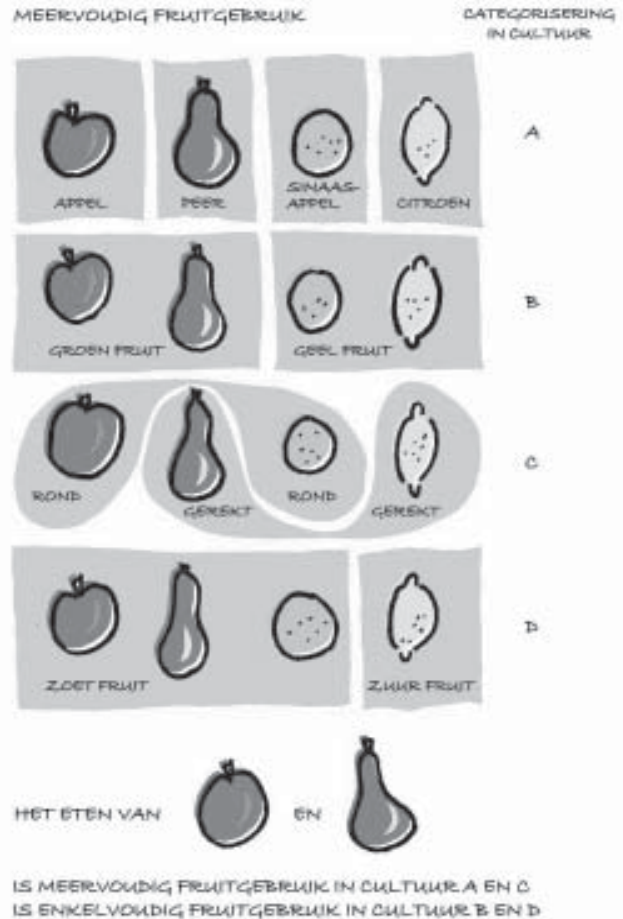
Men vergeet soms dat andere landen geen objectieve ordeningsprincipes kunnen ontdekken in de realiteit omdat die er niet zijn, en omdat de ordeningsprincipes een cultureel bepaalde constructie zijn. Het vergeten van de constructie van het eigen systeem van begrippen en principes geeft er een onterechte realiteitswaarde aan en geeft ook de werkelijkheid een fel begeerde schijnhelderheid. Daarmee worden andere manieren van inrichting en ordening ook meteen inferieur of hoogstens onbegrijpelijk. (Zie ill.: "ordebegrippen in Nl en B")

Typerend in dit verband is trouwens ook de schijn-objectiviteit die wordt gegeven aan elk van de begrippen in het systeem. Als het systeem van de Ruimtelijke Ordening geobjectiveerd moet worden, dan moet een groot aantal van de begrippen die gehanteerd

worden binnen dat systeem, ook een objectivering ondergaan. Met objectiveren wordt bedoeld het voorstellen van iets als objectieve werkelijkheid, terwijl het gaat om sociale constructies. Niet alleen in planningstijdschriften -waar buitenlandse voorbeelden een vergelijkbare drang tot objectivering van smaakoordelen vertonen- maar ook in de kranten en de andere media, worden waarden als 'eenvoud', 'helderheid', 'structuur', 'ordering' en hun tegenpolen en aanverwanten, gepresenteerd alsof het om eenduidig omschreven begrippen zou gaan. Halen we nu even onze zuiderburen erbij, dan valt meteen op dat wat voor een Belg gestructureerd, eenvoudig, helder overkomt, voor een Nederlander vaak ongeordend, grillig, chaotisch is, terwijl een geordende ruimte volgens Nederlandse maatstaven voor een Belg soms eenvormig, saai, levenloos is. Het gaat er ons niet om, te bewijzen dat er cultuurverschillen tussen landen bestaan. Wel willen we aantonen dat er in Nederland speciale redenen zijn om die verschillen te vergeten. En dat die redenen alles te maken hebben met de objectivering van het Nederlandse

Meervoudig Fruitgebruik

In deze illustratie wordt onderzocht wanneer in een bepaalde cultuur een gebruik van iets als meervoudig wordt ervaren. Ik tracht aan te tonen dat dit samenhangt met de indeling van de elementen of objecten die gebruikt worden. Door het voorbeeld van fruit te nemen, tracht ik bovendien aannemelijk te maken dat dit principe niet voortkomt uit eigenschappen van ruimte, maar uit eigenschappen van de manier waarop mensen hun werkelijkheid indelen volgens concepten en woorden gebruiken om die concepten aan te duiden. Daarom ook heb ik icoontjes van vruchten gebruikt in plaats van de woorden, om het onderscheid tussen woord en concept te benadrukken. In de vier culturen wordt fruit telkens anders ingedeeld, worden er andere namen voor gebruikt. De andere indeling van de vruchten, zichtbaar door een ander woordgebruik, geeft een andere perceptie van het fruit. Wanneer verschillende stuks genuttigd worden, zal dat gebruik niet als meervoudig waargenomen worden, wanneer ze tot eenzelfde categorie of concept behoren.

planningssysteem met de bijbehorende begrippen, door een ideaalbeeld van de samenleving en de werkelijkheid gekleurd. Als men denkt dat de wereld eigenlijk helder gestructureerd is, dan zal men er ook van overtuigd zijn dat begrippen als structuur, variatie, orde op objectieve wijze kunnen gedefinieerd worden. Ze worden immers gewoon teruggevonden in de wereld.

Ruimte, tijd, meervoudigheid

Nu kunnen we makkelijk een conclusie trekken over meervoudig ruimtegebruik. Dit komt in ordenend Nederland over als iets innoverends enkel en alleen omdat de net beschreven collectieve

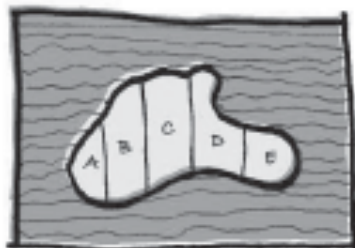
verwarring bestaat tussen het categoriënsysteem van de ruimtelijke ordening en het reële gebruik van de ruimte. Sinds De Saussure weten we dat betekenis pas ontstaat wanneer in een veld van 1000 mogelijke nuances opposities worden gecreëerd. Wit betekent pas iets door zwart en goed door kwaad. En meervoudig ruimtegebruik betekent pas iets als er zoiets zou bestaan als enkelvoudig ruimtegebruik. Welnu, men mag er gerust van uitgaan dat zoiets buiten een bepaald planningssysteem en een groep mensen die daar helemaal van doordrongen is, geen enkele betekenis heeft. Het kan pas een aura van nieuwheid krijgen door dat

vreemde, impliciete construct van enkelvoudig ruimtegebruik. (Zie: "meervoudig fruitgebruik")

Hieraan willen we toevoegen dat de ideeën over de indeling van de tijd samenhangen met ideeën over de inrichting van de ruimte. Als men veronderstelt dat de realiteit bestaat uit een aantal gebruiksfuncties van de ruimte, dan veronderstelt men meestal ook dat die functies in de tijd gescheiden zijn, dat men maar een ding tegelijk kan doen. Sommige antropologen spreken van monochrome versus polychrone culturen, waarbij Nederland dan zeker tot de monochrome culturen behoort,

TIJD / RUIMTEGEBRUIK

MONOCHROME CULTUUR

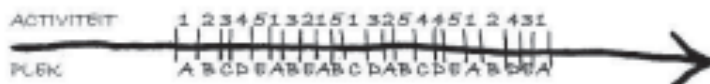
EILAND X

POLYCHROME CULTUUR

EILAND X

culturen waarin men liefst duidelijke scheidingen in de tijd aanbrengt tussen verschillende types activiteiten, en tegelijk die activiteiten scherp afgrenst. Vergelijkt men bijvoorbeeld Nederland met Frankrijk en Italië, dan kan men zeggen dat in de zuidelijker landen de grens tussen arbeid en ontspanning heel anders gedefinieerd wordt, dat uitgebreide lunches en diners op kosten van de zaak niet zo zeer als verspilling worden gezien, en niet als ongewenste vervaging tussen werk en vrije tijd. Ook zal een Italiaan sneller verspringen tussen verschillende taken en momenten van ontspanning, en zo op de Nederlander een chaotische indruk

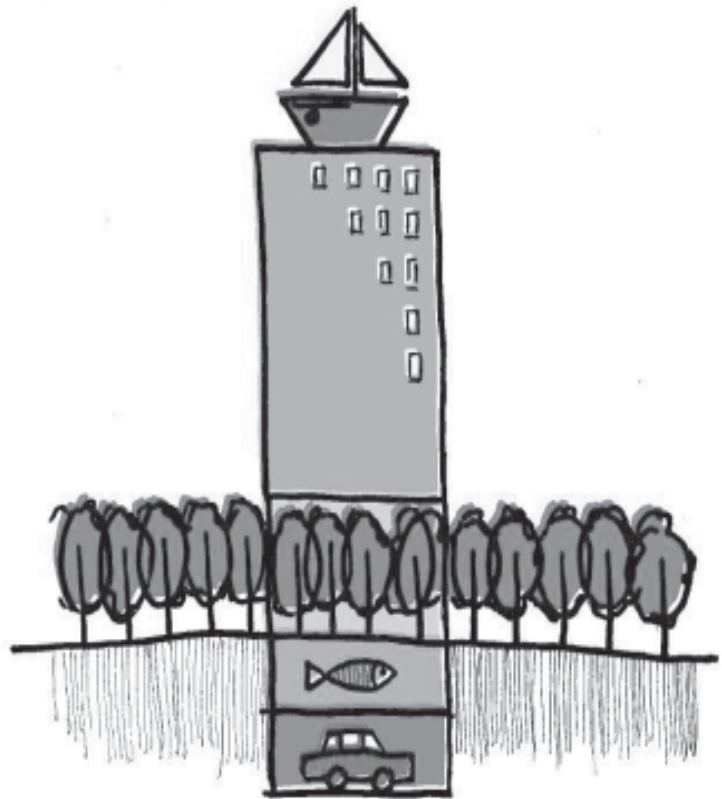
wekken, terwijl er gewoon een andere definitie van ordening in de tijd mee gemoeid is. (zie ill: monochrome en polychrome culturen.) Ordening van de tijd hangt dus samen met ordening van de ruimte. De neiging tot eenvoudige en eenduidige categorisering in de Nederlandse cultuur, samenhangend met de belangrijkheid van waarden als eenvoud, helderheid, ordening, structuur, organisatie, leidde tot de ontdekking van meervoudig ruimtegebruik als concept, terwijl het een product is van het bestaande referentiekader, dat het kader niet verandert. Blijkbaar wil men wat nieuws; de perceptie bestaat dat de

bestaande oplossingen niet goed genoeg werken. Om werkelijk tot nieuwe inzichten te komen over meervoudig ruimtegebruik en vandaar tot nieuwe toepassingen, zal men allereerst meer inzicht moeten krijgen in de culturele wortels van het Nederlandse planningsysteem. Men zal moeten trachten na te gaan of de culturele categorieën die schuilgaan achter het huidige planningsysteem, nog aansluiten bij de hedendaagse cultuur, of dat ze eerder nog passen bij een mens en een maatschappelijke organisatie uit de jaren '50.

Traagheid van referentiekaders

Vanzelfsprekend kan een planningsstelsel, omdat ze een geïnstitutionaliseerde praktijk is, en omdat ze een continuïteit moet garanderen, zich niet snel aanpassen aan maatschappelijke veranderingen. Daar is niks mis mee, maar momenteel lijken de grenzen bereikt. Mijns inziens is de tijd gekomen, om eens grondig te bekijken of de frictie tussen de geïnstitutionaliseerde gedachtenwereld achter de bestaande ruimtelijke ordening en de rest van de maatschappij, ondertussen niet te groot is geworden. Weliswaar zorgt een gemeenschappelijke cultuur van ordenaars en geordenden ervoor dat het referentiekader zo lang doorleeft en dat er nog successen geboekt worden. Tegelijkertijd ziet men verschillen ontstaan tussen de twee culturen. Naast de vermelde objectivering van het systeem van planningsbegrippen zou deze verschuiving een tweede reden kunnen zijn voor de waargenomen problemen in de Ruimtelijke Ordening, problemen waarvoor meervoudig ruimtegebruik een oplossing zou moeten geven. Dat zou kunnen betekenen dat een herziening van het planningsstelsel zich opdringt vanuit nieuwe culturele categorieën. Het zou ook kunnen betekenen dat men niet twijfelt en voortgaat op de ingeslagen weg. Indien dat gebeurt, dient men er zich wel

CONTRASTEREND, DUS MEERVOUDIG

- BOVENAAN EEN WATERBASSIN ALS VOORRAAD EN OM TE VAREN
- ERONDER WONINGEN
- DAARONDER BOS DAT DOORLOOPT
- MET AFVALWATER EEN VISKWEKERIJ
- ONDERAAN GARAGES

beter van bewust te zijn dat meervoudig ruimtegebruik als concept niets nieuws kan brengen, zolang men de rest van het begrippenkader ongevoelig laat. Zolang men blijft uitgaan van de fictie van de mogelijkheid van enkelvoudig ruimtegebruik, is men gedoemd in repeterende denkpatronen te vervallen.

Dat kan men meteen afleiden uit het gros van de uitwerkingen en voorbeelduitwerkingen van het concept meervoudig ruimtegebruik in de pers en in beleidsdocumenten. Vaak gaat men letterlijk functies stapelen en hoe meer gestapeld en hoe meer uiteenlopend de functies hoe beter en hoe verrassender het wordt gevonden. Een dergelijke uitwerking en een dergelijke appreciatie valt volgens ons te verklaren uit de hogerop beschreven fenomenen van taal en werkelijkheid. Iets is meervoudig als er meerdere elementen in eenzelfde gebied aanwezig zijn. De meest letterlijke vertaling van in hetzelfde gebied aanwezig zijn, is de stapeling. Daarbij ziet men meteen de meervoudigheid, is de definiëring van de meervoudigheid het helderst en dus hier het aantrekkelijkst. Bovendien hangt het effect af van de afgrenzing van de afzonderlijke elementen en de afstand die hiertussen wordt ervaren. (Zie ill.: "meervoudigheid door contrast")

Slotvoorbeeld

Wanneer werk, ontspanning en wonen als in ruimte en tijd gescheiden functies zijn waargenomen gedurende lange tijd, dan wordt een combinatie van die functies plots gepercipieerd als een sterk voorbeeld van het nieuwe concept meervoudig ruimtegebruik. In Italië, of in andere meer polychrone culturen, waar de functies in ruimte en tijd minder gescheiden zijn, zal dat voorbeeld minder sterk overkomen. Het kan immers geen aantrekkingskracht ontnemen aan contrasterend

waargenomen functies. Meer zelfs, vermoedelijk komt het hele concept niet als iets nieuws over. Paradoxaal genoeg zullen weinig Nederlanders dan weer bereid zijn het Italiaanse model van ruimtelijke ordening als voorbeeld te nemen. Met andere woorden: een consequent doorgedacht en vernieuwend meervoudig ruimtegebruik zou in Nederland wel eens een culturele schok kunnen veroorzaken. In dat perspectief is het helemaal niet zo vreemd dat het culturele systeem zichzelf reproduceert en dus be-

Praktijk en uitvoering

Wie wenst er niet iets uitgevoerd te zien van eigen hand. Het liefst zo groot en duur mogelijk. Waar je trots doorheen kunt wandelen met vrienden en familie. Waar je een half jaar voor oplevering naar toe kan rijden met de auto om in de lege velden opgespoten zand alvast de contouren te ontdekken van wat komen gaat. En al die tijd overtuigd blijven van je idee, je verkneukelen in het feit dat je de juiste beslissingen hebt genomen. Dat je het ze allemaal zal laten zien, al degenen die het niet met je eens waren tijdens de werkbesprekingen. Al degenen die dachten dat het niet zou werken, in het echt, ruimtelijk, met echte mensen erbij.

Je kunt je ook stiekem uitgeven voor een geïnteresseerde bewoner in de buurt. Om een paar dingen te vragen aan de aannemerslieden die je plan uitvoeren. En dan krijg je te horen dat ze het zo leuk vinden om eraan te werken en dat het zo'n intelligent plan is. Echt goed over nagedacht en eindelijk eens een ontwerp dat de bestaande bomen goed spaart en in zich opneemt.

En je kunt er dan, als je gepensioneerd bent, rondleidingen in verzorgen. Dan kun je met een bus vol fans langs alle plannen die uitgevoerd zijn. Met het boek dat over je is geschreven op hun schoot maken ze allemaal foto's die ze thuis aan de wand hangen. 'Great work, mister Roncken', 'You really fit well in the tradition of the post-structural modernists, but with a slightly distinctive brew of romanticism'. Heerlijk al die aandacht.

En dan wordt je opgebeld. Of je even langs wilt komen op de bouw want ze zijn op een gasleiding gestoten die niet op tekening stond. Je rijdt op een onverlichte straat het bouwterrein op, de houten werkkeet in. Een gepikeerde opdrachtgever, zijn assistent en de aannemer kijken je gretig aan. 'Wij zien maar een oplossing, meneer Roncken', 'Als we deze weg nu verleggen naar het zuiden en dan de boel dichtplanten met bodembedekkers, zodat het lege traject van de gasleiding niet te zien is, dan past het nog binnen het budget, met een lichte afwijking ten opzichte van uw oorspronkelijke plan'. Je kunt wel door de grond zakken. Welke *@#-el heeft die gasleiding over het hoofd gezien. De bouw moet door, het paradijs moet gebouwd, en het meerwerk van de aannemer wil ik niet op mijn bordje krijgen. Erover denken kun je, morgenvroeg moeten ze het weten, want dan komt de dure dragline met hoogwerker die ze hebben besteld. Anders wordt de hele bouw uitgesteld tot het voorjaar. Happy days. Waarom moest ik dan ook zonodig een eigen bureau beginnen.

scherm. De reproductie van de cultuur toont zich momenteel in de taal en werkelijkheid van meervoudig ruimtegebruik en vormt ongetwijfeld een hindernis voor innovatie. Wil men meervoudig ruimtegebruik werkelijk innovatief inzetten om ruimtelijke problemen in Nederland op te lossen, dan kan men er niet omheen de culturen van ordenaars en geordenden grondig te bestuderen, om vervolgens pas te beslissen of men bepaalde ideeën en categorisering daaruit wil volgen of veranderen. Pas daarna heeft het zin om met uitwerkingen te komen en die als vernieuwend te bestempelen. Op dit moment is denken en doen met betrekking tot meervoudig ruimtegebruik nog teveel geworteld in een cultuur van enkelvoudigheid.

Met dank aan Marjan Hidding en Ronald van Ark voor commentaar op eerdere versies van dit artikel

Literatuur:

- Droste, F.G., *Taal, teken en werkelijkheid. Een semiotische theorie*, Den Haag, 1996.
- Faludi, A., Valk, A. Van Der, *Rule and order. Dutch planning doctrine in the twentieth century*, Dordrecht, 1994.
- Gamut, L.T.F., *Logica, taal en betekenis*, Utrecht-Antwerpen, 1982.
- Ginkel, R. Van, *Notities over Nederlanders. Antropologische Reflecties*, Amsterdam, 1997.
- Woud, A. Van Der, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798- 1848*, Amsterdam, 1987.